

20. Муромцев С.Н. Основные вопросы научно-исследовательской работы // Вестник высшей школы. – 1946. – №7. – С. 6-10.
21. Положение об аспирантуре при высших учебных заведениях и научно-исследовательских учреждениях // Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И. Карпова, В.Л. Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – С. 213-214.
22. Инструктивное письмо №Д-83 от 18 июня 1949 г. // Бюллетень Министерства высшего образования СССР. – 1949. – №7. – С. 9.
23. О расходах по подготовке и защите диссертаций. Инструктивное письмо Министерства культуры СССР от 10 сентября 1953 г. №29-49 // Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И. Карпова, В.Л. Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – С. 342-343.
24. ЦДАВО України – Ф.582. – Оп.10. – Спр.220. – Арк.1-15.
25. ЦДАВО України – Ф.582. – Оп.10. – Спр.220. – Арк.21-22.
26. Об ученых степенях и званиях. Постановление СНК СССР от 20 марта 1937 года №484 // Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И. Карпова, В.Л. Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – С. 308-310.
27. Инструкция о порядке применения постановлений СНК от 20 марта 1937 года и 26 апреля 1938 года “Об ученых степенях и званиях” // Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И. Карпова, В.Л. Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – С. 320-326.
28. Народное образование в СССР / Под ред. И.А. Капрора и др. – М.: Академия педагогических наук, 1957. – 704 с.
29. Борисов М.Ф. За высокую требовательность к соискателям ученых степеней званий // Вестник высшей школы. – 1946. – №11/12. – С. 25-29.
30. Бараненков Ф.И., Балезин С.А. Подготовка и подбор научных кадров Вестник высшей школы. – 1947. – №4. – С. 24-28.
31. ДАКО. – Ф.Р-5380. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.26.

Васильчук Т. В. Подготовка научно-педагогических кадров высшей квалификации в УССР 1940-х гг.

В статье анализируются наиболее важные составляющие функционирования аспирантуры и докторантуры в УССР, исследуются основные трудности в подготовке специалистов высшей категории для ВУЗов Украины послевоенного периода, автор выделяет слабые стороны и достижения системы формирования научно-педагогических кадров.

Ключевые слова: образование, преподаватели, высшая школа, аспирантура, докторантура.

Vasylychuk T. V. Training of the highly-qualified scientific and pedagogical personnel in Ukraine in the 1940s

The article deals with the most important constituents of post-graduate department functioning in Ukraine (Ukrainian Soviet Socialist Republic). The main difficulties of higher category specialist training in the post-war period are analyzed. The author defines the weaknesses and achievements of the system of the highly-qualified personnel training in the stated period.

Key words: education, teachers, high school, postgraduate study, doctoral studies

УДК 94:321/01(477)“1945/1953”

О. Ф. Штейнле

**ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ РІВЕНЬ ВЛАДНОЇ ВЕРХІВКИ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1945–1953 РР.)**

Розглядається рівень освіти та культури політичної еліти повоєнної України. Доводиться теза, що у ній переважали діячі зі слабкими знаннями та досить низькими культурними потребами. Певне виключення всередині верхівки становили лише вихідці з творчої інтелігенції, що різко контрастували з іншими керівниками.

Ключові слова: владна еліта, повоєнна Україна, освіта, культурний рівень, професійна компетентність.

Особливе місце серед якісних характеристик владної верхівки займає її освіченість та професійна компетентність. Російський філософ Микола Бердяєв вважав інтелектуальний рівень еліти одним з головних показників рівня розвитку суспільства, свідченням його розквіту чи занепаду. Тож не дивно, що це питання привернуло увагу як радянських (Л. Слепов, Є. Агафоненков) [1; 2], так і сучасних українських істориків (В. Іваненко, В. Крупина, Т. Першина), які вивчали історію повоєнної України [3-7]. Однак головна увага вказаних дослідників концентрувалася переважно на всій партійно-радянській номенклатурі УРСР, оминаючи окремих діячів владної еліти республіки, що вимагає продовження наукових пошуків.

Реалізація ленінської тези про можливість “кухарки керувати державою” на практиці протягом перших років існування радянської влади наочно продемонструвала більшовикам, що управління – складний рід діяльності, що вимагає серйозних знань та спеціальної підготовки. Як показує дослідження М.С. Дорошка, вожді революції винесли урок з цього. В СРСР швидко сформувалася мережа особливих освітніх закладів, які стали “кузнями” нової інтелігенції: партійні школи, комуністичні університети, промакадемії [8, с.165-173]. Поряд із певною спеціальністю вони здійснювали й ідеологічну підготовку своїх випускників. Ця мережа

повинна була забезпечити підвищення освітнього рівня представників нової еліти та її компетенцію щодо управління різними сферами суспільного життя.

Якими ж були результати просвітницької політики міжвоєнних років стосовно керівництва УРСР? За даними партійної статистики, представники номенклатурної еліти УРСР другої половини 1940-х – початку 1950-х рр. мали не дуже високий рівень освіти. Серед 5 членів політбюро ЦК КП(б)У 1945 р. вищі навчальні заклади закінчили лише двоє: М.С. Гречуха (Харківський автошляховий інститут) та Д.З. Мануїльський (юридичний факультет університету Сорбонни). Троє інших – М.С. Хрущов, Д.С. Коротченко та Л.Р. Корнієць – через схожі обставини (зайнятість у партійно-державному апараті) так і не спромоглися без перешкод закінчити навчання у своїх вищах [9, с.166,203,206,223,280].

Скласти цілісне явлення щодо освітнього рівня керівників УРСР можна за допомогою наступної таблиці (складена за [10-14]).

Освітній рівень номенклатурної еліти УРСР у 1946-1949 рр.

Групи еліти / освіта	За штатом / заміщено	Вища	Неповна вища	Спеціальна середня	Середня	Неповна середня	Нижча
Секретарі ЦК КП(б)У	6 / 4	4	–	–	–	–	–
Заступники секретарів та зав. відділами ЦК	29 / 26	19	3	1	3	–	–
Міністри та керівники респ. організацій	50 / 48	34	3	1	7	2	1
Перші секретарі обкомів КП(б)У	25 / 25	10	2	–	10	1	2
Голови облвиконкомів	25 / 25	9	3	–	10	2	1
Члени ЦК ЛКСМУ	13 / 11	9	1	1	–	–	–
Номенклатура ЦК КП(б)У в цілому	15131 / 14405	4145	1133	1493	3304	2435	1895

Як показує наведена вище інформація, керівництво Радянської України мало посередню освіту. Спеціалісти з вищою освітою переважають на республіканському рівні, а на обласному – ті, хто мав лише середню чи навіть нижчу освіту. В цілому, хоча серед його представників зустрічаються окремі діячі з неповною середньою та нижчою освітою, все ж більшість еліти закінчила вузи. Серед них основну частину складали працівники з інженерно-технічною освітою та спеціалісти сільського господарства. Відсоток же людей з економічною, юридичною, педагогічною освітою був зовсім невеликим [10-14].

Однак такою є картина, сформована на основі статистичних даних. Покладатися як на абсолютно достовірне джерело інформації на радянську статистику не можна, адже вона великою мірою прикрашала дійсність і слугувала пропагандистським цілям. До того ж, статистичні звіти демонструють стан на папері – наявність дипломів, зарахування до певних вишів – і зовсім оминають якість цієї освіти. За іншими джерелами вимальовується значно інша ситуація в українському радянському істеблішменті.

М.С. Хрущов, за свідченнями сучасників, не вмів нормально писати. “За два роки спільної роботи з Хрущовим в ЦК я бачив єдиний документ, на якому була його резолюція, – писав Д.Т. Шепілов. – На телеграмі одного з наших послів. Хрущов накреслив М. Сулову й мені: «азнакомица». Резолюція була написана дуже крупними буквами, що стричали в усі сторони, рукою людини, яка взагалі не звикла тримати в руках перо чи олівець” [15, с.68-69]. У своїх спогадах колишній опонент М.С. Хрущова наводить чимало фактів щодо освітнього рівня останнього: необізнаність у, здавалося б, елементарних речах; фрази на зразок “Я ніде не навчався” чи “А я вчився одну зиму у дядька за мішок картоплі”; стиль роботи Микити Сергійовича, коли він без допомоги консультантів та помічників не міг сформулювати нормальної доповіді [15, с.66-70]. Інший представник радянської еліти – В.М. Молотов – називав його людиною зовсім не дурною, але малокультурною [16, с.268]. Але не можна забувати про те, що Дмитро Шепілов та В’ячеслав Молотов завдячували Хрущову своїм виключенням з еліти за підтримку “антипартійної групи” у 1957 р. і мали з ним певні особисті рахунки. Тож наведені ними факти вимагають серйозної перевірки.

Авторів інших спогадів про Хрущова Ф.М. Бурлацькому важко закинути негативне ставлення до колишнього керівника часів “відлиги”. Та й він визнає, що М.С. Хрущов не мав серйозної освіти, значно спрощено розумів політичне, економічне та культурне життя. За спостереженнями Федора Михайловича, до кінця життя він так і не навчився писати без помилок, а його світогляд ґрунтувався не на отриманих під час навчання знаннях, а на здоровому глузді звичайного селянина [17, с.5,8,72-73]. “Ані тоді, ані сьогодні – згадував про М.С. Хрущова відомий дисидент Мілован Джилас, – у мене не склалося враження, що його знання виходять за межі російської класичної літератури, а його теоретична освіченість перевищує рівень середніх партійних шкіл” [18, с.89].

Ці свідчення – як відвертих опонентів Хрущова Д.Т. Шепілова і В.М. Молотова, так і нейтральних в своїх оцінках Ф.М. Бурлацького та М. Джиласа – показують, що освітній рівень Микити Сергійовича був досить низьким, навіть на фоні слабоосвічених та малокультурних діячів сталінського часу.

Цікаві свідчення є і стосовно Д.С. Коротченка. “Під час XVIII з’їзду партії, – згадував М.С. Хрущов, – виступали делегати і іноді закінчували свої промови погрозами на адресу Японії: мовляв, ось такі-сякі самураї, ми їх. Коротченко був неохайний у словах. Він забував прізвища навіть найближчих осіб, багато що плував. Самураї для нього слово було надто складне. Тому він свій виступ завершив так: “Ми цим самуярам

задамо перцю!”. Так і лишився “самуяром”. Сталін його інакше й не називав, аж до смерті” [19, с.151]. Певне уявлення про акуратність та освітній рівень Дем’яна Сергійовича дають записники з його особового фонду [20]. Записи у них зроблені настільки неохайно, що розібрати бодай кілька фраз можна лише після тривалого їх розгляду. А більша частина тексту взагалі вимагає залучення кваліфікованих фахівців для розшифрування.

Тож рівень освіченості багатьох представників номенклатурної еліти залишав бажати кращого. Ця проблема існувала на всіх рівнях управлінської системи, особливо низових її ланках. Гостроти їй додавала залучення значної частини малопідготовлених вихідців з народних мас на заміну управлінцям, загиблим в роки війни. Все це могло стати серйозною проблемою радянської влади. Адже некваліфіковані управлінці, з одного боку, не мали змоги ефективно управляти суспільним життям, а з іншого – підривали авторитет верхівки як найбільш достойних та здібних людей з народу.

Центральна еліта на чолі зі Сталіним не могла не помічати слабкий рівень підготовки радянських керівників. Свідченням значної уваги союзної верхівки до цього питання є ціла низка заходів з покращення рівня освіченості та “ідейної загартованості” управлінців усіх рівнів. Протягом менше ніж 2 років (кінець 1943 – початок 1945 рр.) ЦК ВКП(б) утворило ряд курсів та установ: центральні газетні курси, місячні курси для голів колгоспів, 2 курсів для підготовки викладачів марксизму-ленінізму та політекономії, “ленінські курси” для секретарів райкомів та міськкомів ВКП(б), спеціальні курси для підготовки працівників в окремі республіки (в першу чергу, в Латвію, Литву, Естонію та Молдавію) [21, с.474,480,491,499,537]. 27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б) дозволив створити республіканську партійну школу в Україні [21, с.524].

Однак бажано результату ці заходи не принесли. “У справі підготовки партійних та радянських працівників немає належної системи та порядку, – підбивала підсумки цих заходів постановою ЦК ВКП(б) 1946 р. – Має місце погоня за кількістю різних партійних шкіл та курсів на шкоду якості підготовки партійних кадрів. Замість того, щоб зосередити підготовку партійних та радянських працівників в крупних центрах країни, які мають кваліфіковані кадри викладачів, було створено багато короткочасних шкіл та курсів, значна частина яких не забезпечена підготовленими викладачами” [22, с.39].

Виходом з цієї ситуації повинна була стати реорганізація окремих курсів та шкіл в єдину систему партійної освіти. В 1946 р. формується цілісна структура цієї системи: Вища партійна школа (ВПШ) при ЦК ВКП(б), республіканські, крайові та обласні партшколи, курси перепідготовки при ВПШ та місцевих школах, а також Академія суспільних наук при ЦК ВКП(б) [2, с.102-103]. В загальному вигляді ця система підготовки та перепідготовки керівних кадрів проіснувала аж до розпаду Радянського Союзу.

В УРСР згідно з цією схемою формувалася республіканська (у м. Київ) та обласні партшколи у містах Одесі, Дніпропетровську, Львові, Харкові та Сталіно з дворічним терміном навчання. Крім того, були утворені річні республіканська школа у Харкові, партшкола при Закарпатському обкомі; 6-місячні курси газетних працівників і сім 6-місячних парткурсів [3, с.441].

Навчальний план РПШ при плануванні її роботи передбачав вивчення близько 10 дисциплін.

Навчальний план Української РПШ згідно з планом 1945 р.

Дисципліна	Лекції (год.)	Семінари (год.)	Всього (год.)
Історія ВКП(б)	182	118	300
Історія СРСР	150	100	250
Велика Вітчизняна війна (за книгою Сталіна “Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу”)	40	60	100
Політекономія	110	90	200
Міжнародні відносини та зовнішня політика СРСР	50	–	50
Партійне будівництво	40	30	70
Радянське будівництво	30	30	70
Питання практичного керівництва соціалістичним господарством	70	30	100
Загальна географія	60	140	200
Російська та українська мови та літератури	100	200	300

Крім того, слухачі парткурсів могли вивчати такі дисципліни, як історичний та діалектичний матеріалізм, “Конституції СРСР і УРСР”, “Питання роботи промисловості і сільського господарства області та республіки”, “Пропаганда п’ятирічного плану”, “Українські буржуазні націоналісти – агенти фашизму й вороги українського народу” тощо.

Формування єдиної системи партійної освіти призвело до залучення значної кількості професійних управлінців та партійно-радянського активу до навчання. На 1 жовтня 1948 р. в Україні працювали вже 22325 політшкіл, 963 районні партшколи, 11056 гуртків з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)”, 7326 гуртків з вивчення біографії В.І. Леніна, 18 вечірніх університетів марксизму-ленінізму. Всього, за даними партійної статистики, в УРСР навчалися понад 642 тисячі чоловік [23, с.231].

Ці установи займалися просвітою партійних мас. Для навчання представників республіканських номенклатурних еліт призначалися спеціальні курси перепідготовки перших секретарів обкомів, крайкомів, ЦК компартій, голів облвиконкомів, крайвиконкомів та голів Рад міністрів союзних та автономних республік, засновані 25 жовтня 1948 р. Розраховані на 1 рік, ці курси передбачали вивчення історії СРСР, історії ВКП(б), діалектичного та історичного матеріалізму, промислового та колгоспного будівництва, бюджетної справи, міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР. Наприкінці навчання слухачі повинні були

здавати іспити з історії СРСР, історії ВКП(б) та матеріалізму [24, с.135]. В 1951 р. до програми курсів була додана логіка та іноземна мова (остання – факультативно).

Від УРСР в перший рік навчання до Москви відправилися 6 керівників: О.О. Єпішев (секретар ЦК КП(б)У), І.С. Грушецький (перший секретар Львівського обкому), В.А. Бегма (перший секретар Рівненського обкому), Ф.Н. Решетняк (голова Волинського облвиконкому), М.В. Слонь (перший секретар Станіславського обкому) та О.Ф. Федоров (перший секретар Херсонського обкому) [25, арк.41-42]. Після завершення навчання всі вони повернулися до УРСР на ту ж саму роботу. В цілому ж загальний контингент курсів перепідготовки налічував 30-40 чоловік, направлених практично з усіх республік СРСР.

Партійна освіта була спрямована, перш за все, на ідеологічну підготовку керівних кадрів та надання їм певного мінімуму знань з економіки, історії, географії та мови. Така направленість партшкіл зберігалася протягом всього повоєнного періоду. Лише після 1956 р., коли М.С. Хрущов на XX з'їзді розкритикував цей "ідеологічний перегин" підготовки керівників, у програмах партійних шкіл та курсів почали переважати економічні дисципліни, а історія та політика відійшли на другий план.

За задумом своїх фундаторів, система партійної освіти повинна була сформувати управлінців, проникнутих "більшовицькою ідейністю", які добре розбираються у політичній лінії партії, оволодівають її політичним та організаційним досвідом, орієнтуються у складній міжнародній ситуації та вміють на практиці застосовувати марксистсько-ленінську теорію [1, с.28]. Однак не завжди наслідком навчання був цей ідеал керівника. Досить часто результат партійної освіти ставав іншим.

Внаслідок вкрай заідеологізованого підходу до навчання радянських керівників формувалися типи керівників, які значно відрізнялися від ідеального і які надзвичайно цікаво та влучно описав О.П. Довженко. Перший тип – "дурень" – може закінчити 2 факультети, бути зовні звичайною людиною, однак на роботі він не працює, бо нічого не здатний робити. Він здатен лише "щось повернути, двинути, утрамбувати, ув'язати". Як зазначав письменник, такі керівники розповсюджені, наче бур'ян, серед керівних діячів УРСР та СРСР.

Другий тип – "людина, скалічена посадою": добра, лагідна людина, призначена на посаду, для якої у неї не вистачає ані розуму, ані знання, ані широти світогляду. Через деякий час вона робиться недоброю, холодною, криводушною, нещасною і робить нещасними коло себе сотні, а то й тисячі людей.

Третій, останній, тип – "пропагандист-філософ" – був досить підготовленим в теоретичному відношенні, але відірваним від справжнього життя. "Є члени партії, – відмічав у щоденнику Олександр Петрович, – що закінчили інститути професури. Філософи, ерудити, гарні люде. Закохані в марксизм, працюють на секретарських посадах, на посадах помічників великих людей. Абсолютно позбавлені відчуття реальності, знання живих простих людей, взаємин, труднощів... Реальність їхня надумана цілковито. Вона складається з давнених спогадів про село і про батьків плюс ідеалізована дійсність програмних постанов, припечатаних с/г виставкою" [26, с.94-95].

Ці відхилення від норми породжувалися в процесі функціонування командно-адміністративної системи, яка потребувала не творчо мислячих людей з хорошою освітою, а виконавців, "гвинтиків" державного механізму, здатних беззаперечно проводити волю керівництва. Спрямованість всієї кадрової політики в системі управління на відбір подібних діячів була однією з головних причин низького освітнього рівня верхівки.

Особливо помітним вплив командного стилю на рівень знань еліти можна прослідкувати у керівників силових структур, що керували найбільш централізованими органами серед усіх владних інститутів. В 1945 р. нарком держбезпеки С.Р. Савченко, 2 його заступники та помічник мали середню освіту (за іншими даними освіта наркома була нижчою [27, с.287]), 1 із заступників – нижчу. З 29 керівників управлінь, відділень та відділів НКДБ лише 2 мали вищу освіту, 1 – незакінчену вищу, 12 – середню і майже половина – 14 осіб – нижчу [28, арк.1-74]. Схожу картину можна було побачити і в наркоматі внутрішніх справ УРСР. Нарком та 1 його заступник мали середню освіту, 2 заступники – неповну середню, ще 2 – нижчу. Всього ж серед керівників центрального апарату республіканської міліції нараховувалося аж 2 людини, що закінчили вузи [29, арк.1-5]. Мабуть, саме це різке відставання "силовиків" від інших груп номенклатурної еліти в питанні освіти і примусило союзу верхівку вживати заходи щодо розвитку юридичної освіти в СРСР. 5 жовтня 1946 р. постановою ЦК ВКП(б) "Про розширення і поліпшення юридичної освіти в країні" запровадила 2-річні юридичні школи, а при Академії наук УРСР було створено окремий сектор держави та права [3, с.442].

Дослідження освіти та кваліфікації еліти було б неповним без розгляду їх культурного рівня. Він розуміється як ступінь залучення особистості чи соціальної групи до світових духовних цінностей і включає в себе такі складові, як культуру поведінки (ставлення до оточуючих, в тому числі вищих та нижчих за рангом), культури мовлення (багатство словникового запасу, вживання нецензурних виразів) та захоплення чи хобі.

В залежності від цих критеріїв серед керівництва Радянської України досить чітко виділяються кілька культурних типів. Перший – мабуть, найбільш поширений – малокультурний виходець з простого народу. Яскравими представниками цього типу в повоєнній еліті були М.С. Хрущов, Л.М. Каганович, О.І. Кириченко, Д.С. Коротченко тощо. Характерними рисами цього типу були грубість у відносинах з підлеглими чи навіть рівними, широке вживання "матоків" та вульгарних виразів, байдужість до "високої культури" (літератури, музики, живопису). Такі діячі становили значну частину серед вихідців з партійно-радянської бюрократії та військового керівництва.

Так, зі знанням справи Микита Хрущов відзначав: “навіщо витискувати з себе аргументи, переконувати опонента, коли є влада і положення. Я – генерал, ти – полковник. Молодший підкоряється старшому за званням, полковник не може бути розумніше генерала, не має на це права, повинен більше служити і менше говорити” [19, с.460-461]. Своєю грубістю був дуже відомий Лазар Каганович. Як відзначав В. Кравченко, він був “майстром базарної мови”, вміючи формувати вирази, як ніхто [30, с.407-408]. Характерний стиль роботи Лазаря Мойсейовича не виключав і розмахування кулаками. “Коли людина втікає від самих труднощів, – вчив він Я. Чадаєва на прикладі свого помічника, – для неї треба вплив значно сильніший. Дати б йому колінкою в нижній поперек – мабуть, одразу зрозумів би. А ще краще – кулаком в фасад” [31, с.433]. Тож не дивно, що під час роботи в УРСР протягом 1947 р. він став одним з організаторів третього голодомору, прирівнявши невиконання планових завдань до прояву українського буржуазного націоналізму. Ще один керівник повоєнної України – О.І. Кириченко – неодноразово відзначався своєю грубістю, нетактовністю та схильністю до брутальних виразів. За свідченнями, виразною ілюстрацією його діяльності є стіл, розтросчений ним у пориві гніву під час однієї з нарад. Автори політичного портрету цього діяча Д.В. Табачник та Ю.І. Шаповал навели чимало прикладів як з довоєнних, так і з більш пізніх років, коли він проявляв свою нестриманість [32].

Схожою була ситуація і в регіонах. Чимало перших секретарів, відчуваючи себе господарями в області, не вважали за потрібне дотримувати елементарних правил поведінки та тактовності. Складності повоєнних років, коли вимагалася виконання важких і неординарних задач, також не сприяли підвищенню культурного рівня еліти.

Досить показовим є портрет першого секретаря одного з обкомів УРСР у другій половині 1940-х рр. “Секретар обкому КП(б)У т. Ч. [прізвища з огляду на характер інформації не називаються – О.Ш.] підніняв вимогливість до працівників адмініструванням, грубим командуванням та нанесенням особистих образ... В апараті обкому партії посилено велися розмови про розпущеність т. Ч. і це питання було навіть предметом обговорення на зборах первинної парторганізації обкому КП(б)У. Приводом до цього стало співжиття т. Ч. з колишньою зав. особливим сектором Б. (цього співжиття т. Ч. не заперечував), з колишньою зав. бюро листів – дружиною фронтовика О., яка, за її словами, завагітніла від Ч., з колишньою шифрувальницею обкому Р. Працівники обкому партії, наближені до т. Ч. підтвердили ці зв'язки” [33, арк.25].

“Потрібно виховувати апарат так, щоб заходячи до завідуючого за одним лише викликом [він] вже тремтів... Я коли був рядовим членом і мене викликали в обком, то стаючи на першу сходинку східців вже тремтіли в мене ноги” – ділився досвідом виховання кадрів секретар Закарпатського обкому Пінчук [4, с.212]. Ці характерні приклади – далеко не одиничні серед представників номенклатурної еліти.

Найбільш розповсюдженими недоліками серед керівників були грубість, адміністрування, пияцтво, слабкість до жінок тощо. Коротше кажучи, ніщо людське їм не було чужим, однак досить часто ці захоплення і слабкості переходили розумну межу. Особливо у питанні алкоголю. Досить яскраві свідчення М. Джиласа, що тричі приїжджав протягом повоєнних років в Київ та Москву, добре показують, що вживання спиртних напоїв було нормою для бенкетів та зустрічей номенклатурної еліти різних рівнів, а ті, хто не вживав, досить часто ставали об'єктами напоювання своїх же колег [18, с.40-46,60-61,113-116]. Зацікавлення ж літературою, музикою, живописом тощо не було у фаворі серед верхівки. Цікавий факт наводить Р.Ю. Подкур – знайомство з “Молодою гвардією” О. Фадеєва та творами В. Короленка окремо відзначалося у характеристиці деяких керівників (це свідчить про те, що читання художньої літератури було рідкістю) [34, с.399]. “Нехай горить к такій матері, – сказав я своїм хлопцям. – Не гасіть... І згоріло все,” – розповідав Олександр Довженку [регочучи, за словами останнього – О.Ш.] про загибель у вогні шедеврів українського малярства XVII-XVIII ст. секретар Чернігівського обкому в 1944 р. [26, с.204].

Таким чином, для багатьох представників номенклатурної еліти, які потрапили з низів суспільства на керівні посади, був характерним тип малокультурної людини, схильної до грубощів, лайки, з досить приземленими інтересами. В чому причини поширення таких діячів на владному Олімпі УРСР зокрема та СРСР взагалі?

Відповідь на це питання може дати розгляд специфіки того періоду, коли діячі повоєнних років розпочинали свою кар'єру. Радянська влада у 1920-1930-х рр. залучала до політичної діяльності багатьох слабоосвічених, але дієвих молодих вихідців з соціального дна. Потрапивши до крісел керівників, чимало з них зберігали культурний рівень того середовища, з якого вони вийшли. Більше того, сталінські репресії 1930-х рр. сприяли селекції найбільш аморальних та цинічних діячів, здатних і на зраду, і на підлість. Практика командно-адміністративної системи, коли цінилися натиск, вміння залякати та примусити виконувати директиви (без огляду на їх доцільність чи норми людської моралі) аж ніяк не сприяла духовному розвитку особистості керівника. Скоріше навпаки – призводила до закріплення цих якостей і оформлення їх у певну модель поведінки, типову для значної частини радянських управлінців. “Деякі з керівних працівників нашої обласної організації, – констатував у 1948 р. секретар Запорізького обкому Сосновський, – діють за принципом «сила есть, ума не нужно», оскільки їм партія та уряд довірили керівні пости, на яких вони знаходяться, оскільки вони наділені певною владою, то досить тільки адмініструвати, досить тільки командувати” [35, арк.147-148]. Цей тип був характерним передовсім для тих діячів, які потрапили до еліти з лав партійно-радянської бюрократії та військових.

Другий тип можна охарактеризувати як висококультурного представника радянської інтелігенції. Хорошими прикладами керівників такого рівня були О.Є. Корнійчук, М.П. Бажан, П.Г. Тичина, Л.І. Медведь тощо. Прикметними рисами цих людей було чуйне уважне ставлення до людей (за певними

виключеннями), висока культура мовлення, активна творча діяльність та зацікавленість духовними цінностями.

Цікаві спогади залишили учні Л.І. Медведя, відмічаючи його доброту, щирість, прагнення допомогти іншим. Під час голодомору 1946-1947 рр. він розпорядився госпіталізувати сільських дітей у ряді районів до лікарень під виглядом хвороби. У відповідь почали лунати звинувачення у порушенні фінансової дисципліни, перевитратах бюджету міністерства; готувалися накласти стягнення. Відповідь міністра була дуже прикметною: “Стягнення накладають і знімають, а зроблене добре діло залишається” [36, с.43].

Те ж саме можна сказати про і про класиків української літератури П.Г. Тичину та М.П. Бажана. Сучасники згадували їх як винятково чесних та принципових людей [37; 38]. Щоправда, серйозною плямою у біографії Миколи Бажана була його участь у переслідуванні української інтелігенції, розв'язаної Л.М. Кагановичем. Тоді він був змушений виступити із звинуваченнями на адресу українських літераторів, особливо проти свого друга Юрія Яновського. Але причиною цього було не особисте бажання письменника поквитатися з останнім чи розчистити собі дорогу, а тиск влади, яка діяла за принципом “Хто не з нами, той проти нас”. Пояснення цьому дав знайомий Миколи Платоновича С. Голованівський, який і сам, до речі, постраждав у ході боротьби з українським буржуазним націоналізмом. “Це був суворий – більше того, жорстокий час. ...той, хто ще тоді на світі не жив, не може уявити, на якому рівні і яким був тиск, що змусив Бажана відректися від сказаного...” – писав він у спогадах [37, с.120-121].

Що ж стосується культури мовлення та захоплень цих діячів, то від попереднього типу їх відрізняло бездоганне володіння мовою (власне кажучи, деякі з них приймали участь у створенні українського правопису), прилучення до надбань світової та української культури. Однак такі діячі були радше виключенням серед номенклатурної еліти. Їх поведінка різко контрастувала з першим типом і нерідко викликала відчуження і тертя між ними. Як відзначають автори нарисів з історії українсько-російських відносин у ХХ ст., керівники та інтелігенція Радянської України фактично розмовляли різними мовами [39, с.248].

Характерну картину непорозумінь між малоосвіченими вихідцями з соціальних низів та представниками наукової еліти наочно ілюструє скандал, вчинений міністром охорони здоров'я Левом Медведем в ЦК. Звільнивши за професійну невідповідність відомого хірурга, що був в “ореолі партизанського лікаря”, він був викликаний до одного з секретарів Центрального комітету КП(б)У (автор спогадів І. Трахтенберг не називає його прізвища, але, скоріше за все, мова йде про Івана Назаренка, що протягом 1946-1956 рр. відповідав за ідеологічну роботу). У відповідь на заяву парткерівника, що цей лікар, мовляв, відкрив гангрену та є світилом вітчизняної медицини, розгніваний міністр скипів та відкрито вказав секретарю на його неосвіченість: “Ганьба! Як Ви, наділені вищою партійною владою, можете мене – лікаря та міністра – вчити подібним чином. Навіть студенти знають, що про гангрену відомо давно, і відкрили її наші попередники, а аж ніяк не ваш підопічний” [36, с.17]. Як показує подальша біографія міністра-лікаря, згадана історія не минула дарма.

Отже, більшу частину номенклатурної еліти повоєнної України продовжували складати слабкоосвічені та малокультурні керівники, що було пов'язано з переважанням у ній вихідців з соціальних низів. Становлення їх як повноцінних особистостей, здобуття знань, умінь та навичок відбувалося у складних умовах міжвоєнного періоду під час роботи в управлінському апараті. Ці обставини значно ускладнили здобуття ними повноцінної освіти, що призвело до консервації низького освітньо-культурного рівня владної верхівки. В цьому найбільшій представників партійно-радянської бюрократії контрастували з творчою елітою, що викликало відчуження та тертя між ними. Фактично останні так і не стали органічною часткою владної верхівки, пропрацювавши на керівних посадах всього кілька років.

Джерела та література

1. Слепов Л. Подбор кадров, их выдвижение и расстановка / Л. Слепов. – М. : Типография ВПШ при ЦК ВКП(б), 1948. – 43 с.
2. Агафоненков Е.Ф. Подготовка и переподготовка партийных и советских кадров (1946-1950 гг.) / Е.Ф. Агафоненков // Вопросы истории. – 1970. – №11. – С. 101-109.
3. Нариси історії державної служби в Україні / НАН України. Інститут історії України; Голов. упр. держ. служби України. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 536 с.
4. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – №12. – С. 207-214.
5. Першина Т.С. До питання до забезпечення керівними кадрами народного господарства України (1943-1945 рр.) Т.С. Першина // Український історичний журнал. – 1995. – №3. – С. 23-35.
6. Першина Т.С. Господарська номенклатура в Україні 1943-1945 рр. / Т.С. Першина. – К. : Інститут історії України НАНУ, 1997. – 114 с.
7. Першина Т.С. Партійно-радянська номенклатура в Україні, 1945-1948 рр.: деякі аспекти проблеми / Т.С. Першина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – С. 263-277.
8. Дорошко М.С. Освітньо-фахова підготовка та виховання партійно-радянської номенклатури УСРР у 1920-ті – на початку 1930-х рр. / М.С. Дорошко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип.14. – С. 165-173.
9. Лоцицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України : історія, особи, стосунки (1918-1991) / Володимир Сергійович Лоцицький. – К. : Генеза, 2005. – 368 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.67. – Спр.29. – 87 арк.

11. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.67. – Спр.52. – 214 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.67. – Спр.53. – 52 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.67. – Спр.75. – 126 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.67. – Спр.76. – 26 арк.
15. Шепилов Д.Т. Непримкнувший / Дмитрий Трофимович Шепилов. – М. : Вагриус, 2001. – 398 с.
16. Чуев Ф.И. Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева / Феликс Иванович Чуев. – М. : Изд. центр "Терра", 1991. – 604 с.
17. Бурлацкий Ф.М. Вожди и советники / Ф.М. Бурлацкий. – М. : Политиздат, 1990. – 383 с.
18. Джилас Милован. Лицо тоталитаризма: Пер. с сербо-хорватского / Милован Джилас. – М. : Новости, 1992. – 541 с.
19. Хрущев Н.С. Время. Люди. Власть: Воспоминания в 4-х кн. / Н.С. Хрущев. – Кн. 1. – М. : Информационно-издательская компания "Московские Новости", 1999. – 846 с.
20. ЦДАГО України. – Ф.240. – Оп.1. – Спр.44. – 37 арк.
21. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9-е изд., доп. и испр. – Т.7 (1938-1945). – М. : Политиздат, 1985. – 574 с.
22. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9-е изд., доп. и испр. – Т.8 (1946-1955). – М. : Политиздат, 1985. – 542 с.
23. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У 2-х томах. – Т.2. – К. : Політвидав України, 1977. – 1022 с.
24. ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты, 1945-1953 / Сост.: В.В. Денисов и др. – М. : РОССПЭН, 2004. – 494 с.
25. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1271. – 70 арк.
26. Довженко О.П. Сторінки щоденника (1941-1956) / Олександр Петрович Довженко. – К. : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. – 384 с.
27. Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991: Справочник / Сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров. – М. : Материк, Международный фонд "Демократия", 2003. – 766 с.
28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2433. – 86 арк.
29. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.3694. – 39 арк.
30. Кравченко В. Я вибрав волю: Особисті і політичне життя советського урядовця / Віктор Кравченко; пер. з англ. М. Гетьман. – Торонто : Український робітник, 1948. – 498 с.
31. Куманев Г.А. Рядом со Сталиным: откровенные свидетельства: Встречи, беседы, интервью, документы / Георгий Александрович Куманев. – М. : Былина, 1999. – 446 с.
32. Табачник Д.В., Шаповал Ю.І. О.І. Кириченко: штрихи до політичного портрету першого секретаря ЦК Компартії України в 1953-1957 рр. / Д.В. Табачник, Ю.І. Шаповал. – К. : б.в., 1990. – 22 с. – (Препр. / АН УРСР ; Інститут історії; №2(14)).
33. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.46. – Спр.1509. – 81 арк.
34. Подкур Р. Формування та функціонування обласної управлінської мережі в середині 1950-х – на початку 1960-х рр. (на матеріалах Вінницького обкому КП України) / Р. Подкур // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – №16. – С. 397-415.
35. Державний архів Запорізької області. – Ф.П-102. – Оп.2. – Спр.767. – 346 арк.
36. Л. Медведь. Спогади сучасників / Ю.І. Кундієв (заг. ред.). – К. : Авіцена, 2005. – 271 с.
37. Карбованих слів володар. Спогади про Миколу Бажана / Упорядн. Н.В. Бажан-Лауер. – К. : Дніпро, 1988. – 520 с.
38. Співець нового світу. Спогади про Павла Тичину. – К. : Дніпро, 1971. – 505 с.
39. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси : В 3 т. / В.А. Смолій (відп. ред.) – Т.2: Радянський проект для України. – К. : Наукова думка, 2004. – 528 с.

Штейнле А. Ф. Образовательно-культурный уровень властвующей верхушки Советской Украины (1945-1953 гг.)

Рассматривается уровень образования и культуры политической элиты послевоенной Украины. Доказывается тезис, что среди нее преобладали деятели со слабыми знаниями и достаточно низкими культурными потребностями. Определенным исключением среди верхушки были только выходцы из творческой интеллигенции, которые резко контрастировали с другими руководителями.

Ключевые слова: властвующая элита, послевоенная Украина, образование, культурный уровень, профессиональная компетентность.

Shteinle O. F. Educational and cultural level of power elite of Soviet Ukraine (1945-1953)

The level of education and culture of political elite of postwar Ukraine is examined. The thesis about predominance among its figures with weak knowledge and low enough cultural necessities has proved. The certain exception into the apex was made only by leavers from creative intelligentsia, which sharply contrasted with other leaders.

Key words: power elite, postwar Ukraine, education, level of culture, professional competence.